

GÜRBELCİN (GURVALJİN UUL) YAZITIYLA İLGİLİ BAZI DÜZELTMELER

Yrd. Doç. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü

(Kök)türk Harfli Uygur Dönemi Yazıtları:

(Kök)türk devletinin seçkin kağanı, devlet adamı Bilge Kağan'ın ölümünden sonra, Aşina sülalesinin hâkimiyeti altındaki Türk boyları, iş başına geçen yeni kağan ve kumandanların gayretlerine rağmen bir türlü derlenip toparlamazlar. Bunun üzerine kontrol 744 yılından itibaren “Yağlakar” sülalesinin öncülüğündeki “Uygurlar”a geçer. Uygurlar, yaklaşık 100 yıl boyunca (744-840) “Türk Sir Bodun”u yönetirler¹.

İlk Uygur kağan ve kumandanları da tıpkı (Kök)türk kağan ve kumandanlarının yaptıkları gibi (âdeta “hâkimiyet”in, “güç”ün, “birlik ve bütünlük”ün sembolü olan) “bengü taş” dikerler. Köklü bir geleneğin devamı olan ve devletin resmî tarihi niteliği taşıyan bu bengü taşların birçoğunda (Moyun Çor yazıtı, Tes yazıtı, Taryat yazıtı...) Uygur kağan ve kumandanlarının hem yabancılarla hem de diğer Türk boylarıyla yaptıkları savaşlar anlatılır. Uygur Kağanlığı'nın özellikle ilk dönemlerinde vücuda getirilen yazıtlarda (Kök)türk alfabesi kullanılmıştır. Dikili taşlara, kayalara, paralara (sikkelere), süs ve kullanım eşyalarına kazınan / yazılan söz konusu yazıtlar, bütün bu özellikleriyle (Kök)türk dönemi kağanlık ve kumandanlık yazıtlarının devamı niteliğindedir².

(Kök)türk harfli Uygur yazıtları arasında tarihî içerikli olanların yanı sıra farklı konularda yazılmış yazıtlar da mevcuttur. Aynı yaşayış ve inanın ürününü bu yazıtların en çok bilinenleri şunlardır:

Ar Hanin yazıtı (1292 m, 48U 0408787, UTM 5323955)³, Gurvaljin Uul yazıtı (1176 m, 48 T 0391596, UTM 5276223), Hangidayn yazıtı (1119 m, 48 T 0417951, UTM 5281380), Har Magnayn yazıtı / Kara Alın yazıtı (2315 m, 45U 0694541, UTM 5497399), Hoyd Tamır yazıtları / Tayhar Çuluu yazıtları (1596 m, 47 T 0669407, UTM 5274337), Höl Aşgat yazıtları / Köl Todun İnisi Altun Tamgan Tarkan yazıtları (1415 m, 48 U 0335821, UTM 5318946), I. İh Biçigt yazıtı (1409 m, 48 T 0709023, UTM 5088070), İh Hanuy Nuur yazıtı / Göller Bölgesi yazıtı (1508 m, 47 U 0675062, UTM 5373415), I. Karabalgasun yazıtı (1428 m, 48T 0323295, UTM 5255137), II. Karabalgasun yazıtı (1313 m, 48T 0647397, UTM 5308740), III. Karabalgasun yazıtının bir yüzü (1428 m, 48T 0323295, UTM 5255137), Moyun Çor Kağan yazıtı / Bayan Çor Kağan yazıtı / Şine Us yazıtı (1478 m, 48U 0294299, UTM 5380232), Mutrın Temdeg Deerh Türeg Biçes / Kutlug'un Mührü (1412 m, 48 T 0599069, UTM 5069072), Taryat yazıtı / Terh yazıtı ve kaplumbağa kaidesi üzerindeki yazıt (1313 m, 48T 0647397, UTM 5308740), Tes yazıtı /

¹ Uygurlar, Uygur Kağanlığı ve Uygur dönemi hakkında bilgi içeren eserlerin bir kısmı “Bibliyografya”da dikkatlere sunulmuştur.

² Konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk.: SERTKAYA, Osman Fikri, “Göktürk Harfli Uygur Kitabelerinin Türk Kültür Tarihi İçerisindeki Yeri”, *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Muhaşrem ERGİN'e Armağan*, XXVIII/ 1-2 1990, Ankara, 1992, s. 325-334.

³ İlgili yazıtın GPS (Global Position System) kaydını (bulunduğu yerin uydu yardımıyla tespit edilen koordinatlarını) göstermektedir

Nogon Tolgoy yazıtı (1313 m, 48T 0647397, UTM 5308740), Türk Adının Taşı (1378 m, 48T 0337319, UTM 5269389)...

Bu yazımızda Uygur dönemine ait (Kök)türk harfli yazıtlardan Gurvaljin Uul yazıtının (genel kabul görmüş adıyla Gürbelcin yazıtının), bulunduğu yer, adı, kaç satır olduğu ve bugünkü durumu hakkında bilgi vermeğe çalışacağız:

Yazıtın Bulunduğu Yer ve Yazıtın Adı:

Gurvaljin Uul yazıtı, bugün Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin Bulgan Aymag bölgesinin sınırları içinde, Gurvanbulag Sum'un 17 km güneydoğusundaki Gurvaljin Uul'da (Üçgen (şeklindeki) Dağ'da) (1176 m, 48 T 0391596, UTM 5276223) bulunmaktadır. Yazıt, 130-103 x 98-92 cm boyutundaki granitten bir kaya üzerine yazılmıştır. Yazıtın başka bir yere (anıt mezara) götürülmek üzere burada hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Zira aynı granit yatağında başka bloklar da yerlerinden murç, keski vb aletlerle üzerlerine yazı yazılmak üzere hazırlanmıştır. Gurvaljin Uul yazıtı, bu yönüyle diğer kaya yazıtlarından farklılık gösterir.

“Gurvaljin” kelimesi Moğolca'da “üçgen”; “uul” ise, “dağ” anlamına gelmektedir. Kazılı / yazılı olduğu granit kaya parçası, üçgen şeklindeki bir dağın eteğinde (bk. foto: 1) bulunduğu yazıt, Moğol bilim adamları tarafından “Gurvaljin Uulın Türeg Biçes (Üçgen Dağın Türk yazıtı)” şeklinde adlandırılmıştır⁴. Yeri O. NAMNANDORJ tarafından tespit edilen yazıt üzerinde ilk yayınlar Moğol ve Rus bilim adamlarınca yapılmıştır. Türk bilim adamları ise, yazıtın adına konuyla ilgili çalışmalarında “Gürbelcin Yazıtı”, “Gürbelçin Yazıtı”, “Gürbelçin Abidesi”, “Gurbalcın Yazıtı”, “Gurvaljin Yazıtı”, “Gurvaljin Uul Yazıtı” şeklinde yer vermişlerdir. Yazıtın Türk bilim adamları tarafından “Gürbelcin/Gürbelçin Yazıtı” şeklinde adlandırılması kanaatimizce doğru değildir. Zira bu şekliyle söz konusu kelime grubu “üçgen yazıtı” anlamına gelmektedir. Oysa yazıtın adı, Moğolca'da “Gurvaljin Uulın Türeg Biçes” kelime grubuyla karşılanmıştır. Moğolca bu kelime grubunun Türkçe'deki tam karşılığı “Üçgen (şeklindeki) Dağ'daki Türk Yazıtı (Üçgen Dağın Türk Yazıtı / Üçgen Dağ'daki Türk Yazıtı) şeklindedir.

Gurvaljin Uul Yazıtı Kaç Satırdır?

Yazıt hakkında bilgi veren kaynaklarda bazı bilim adamlarının (Hüseyin Namık ORKUN⁵, Ahmet B. ERCİLASUN⁶, Tuncer GÜLENSOY⁷, Ebülfez RECEBOV– Yunis MEMMEDOV⁸...) yazıtın **3 satır**dan, bazı bilim adamlarının ise (B. BAZILHAN⁹, Luvsandorjiyn BOLD¹⁰, Sergey. G. KLYAŞTORNIY¹¹ Osman Fikri SERTKAYA¹²...)

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk.: BAZILHAN, B., Gurvaljin Uulın Türeg Biçes, *ŞUAM (Şinjele Haaanı Akademiyın Medee)*, Ulaanbaatar, 1969, No: 4, s. 14-15; BOLD, Luvsandorjiyn, *Bnmau-ın Nutag Dah' Hadını Biçees (Türeg Biçgiin Dursgal)*, Ulaanbaatar, 1990, s. 23-24; DAŞNYAM, Luvsandambın – OCHIR, Ayuday (vd.), *Mongol Nutag Dah' Tuuh Soyelin Dursgal*, Ulaanbaatar, 1999, s. 207.

⁵ ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1994, s. 163.

⁶ ERCİLASUN, Ahmet Bican, Bengütaş Edebiyatı, *Büyük Türk Klasikleri*, C. I, İstanbul, 1985, s. 61; ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara, 2004, s. 139

⁷ GÜLENSOY, Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, Ankara, 2001, s. 104.

⁸ RECEBOV, Ebülfez – MEMMEDOV, Yunis, *Orhon – Yenisey Abideleri*, Bakü, 1993, s. 177.

⁹ BAZILHAN, B., age., s. 14-15.

¹⁰ BOLD, Luvsandorjiyn, age., s. 23-24.

1 satırdan oluştuğunu kaydettikleri görülür. Yazıt üzerinde tarafımızdan yapılan epigrafik belgelemede yazıtın 130-103 x 98-92 cm boyutundaki granit blokun (bk. foto: 2) 70 cm'lik bir alanına¹³ (Kök)türk harfleriyle **1 satır** hâlinde son derece ustaca kazındığı, 8 cm büyüklüğündeki **15 karakterden** oluştuğu; yazılı yüzeyin 16 cm üst tarafında ayrıca (Uygur dönemine ait) **iki damganın** bulunduğu tespit edilmiştir (bk. foto: 3, 4, 5, 6).

Yazıtın Metni, Yorumlu Transliterasyonu ve Açıklaması:

:#xhΓ&:ΓJ>HΓ↑Yh

t(e)ngri kulu : bit(i)d(i)m:

(Ben) Tanrı(’nın) kulu yazdım

Yazıtın Satır Sayısı İle ilgili Farklı Görüşler Nereden Kaynaklandı?

Türkiye’de yazıt hakkında ilk kez bilgi veren, yazıtın estampajlı görüntüsünü yayımlayan ve yazıtın 3 satırdan oluştuğunu kaydeden Hüseyin Namık ORKUN’dur. Hüseyin Namık ORKUN “Eski Türk Yazıtları” adlı eserinde yazıt hakkında şunları yazmaktadır:

Gürbelçin mevkiindeki Hugunu-han dağının şimali şarki burnunda bu yazıt üç satırdan ibaret olup her üç satırda aynı ibareyi ihtiva etmektedir. Satırların en üstünde her halde damga olması icap eden iki şekil vardır; ki bu şeklin birincisi ikinci satırın nihayetinde de tekrar edilmiştir. Yazıtın her üç satırında da ibare şudur:
*tenri kulu bitidim*¹⁴

Hüseyin Namık ORKUN tarafından verilen bilgilerin ve yazıtın estampajlı görüntüsünün kaynağında ise, SAMOİLOVİÇ’in Bulletin de Academie des Sciences de l’URSS’de 1935 yılında yazmış olduğu konuyla ilgili yazısı vardır. Nitekim Hüseyin Namık ORKUN, yazıtın estampajlı görüntüsünü SAMOİLOVİÇ’ten aldığını şu cümlelerle ifade etmektedir: *Yazıtın Samoiloviç tarafından neşredilen aslını buraya koyuyorum.*¹⁵

Hüseyin Namık ORKUN’un SAMOİLOVİÇ’ten alıp “Eski Türk Yazıtları” adlı eserine koymuş olduğu görüntü, yazıtın orijinaliyle uyuşmamaktadır. Zira yazıtın orijinalinde 1 satır olan metni, SAMOİLOVİÇ’in yayınında (dolayısıyla da Hüseyin Namık ORKUN’un eserinde) 3 satır halinde yer almaktadır (bk. foto: 7). Hüseyin Namık ORKUN’un eserini esas alan diğer bilim adamlarının yazıtın 3 satırdan oluştuğunu kaydetmelerinin sebebi de buradan kaynaklanır.

Yazıtın Bugünkü Durumu:

Gurvaljin Uul yazıtı, bugün orijinal yerinde ve açık alanda (hiçbir koruma ve örtü olmaksızın) durmaktadır. Yazıtta hem geçen tarihî süreçten hem de açık alanda örtüsüz

¹¹ KLYAŞTORNIY, S. G., Naskal’nie Runičeskie Nadpisi Mongolii, *Tyurkologičeskiy Sbornik*, Moskova, 1975, s. 155; KLYAŞTORNIY, S. G., *İstoriya Tsentralnoy Azii i pamyatniki runičeskoğo pis’ma otečestvennie issledovaniya*, Sankt-Peterburg, 2003.

¹² SERTKAYA, Osman Fikri, *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara, 1995, s. 327.

¹³ Yazıt bu granit blok üzerine kazınmadan önce, yazıtın yanındaki başka bir taşta çizgiler çizilmiş, sonra vaz geçilerek doğrudan şimdiki taş üzerine yazılmıştır.

¹⁴ ORKUN, Hüseyin Namık, *age.*, s. 163.

¹⁵ ORKUN, Hüseyin Namık, *age.*, s. 163.

ve korumasız biçimde durmasından kaynaklanan ciddi bir yıpranma ve aşınma mevcuttur. Bu sebeple yazıtın vakit geçirilmeden kapalı bir mekâna taşınıp restorasyonunun ve konservasyonunun yapılması gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- BAZILHAN, B., (1969) **Gurvaljin Uuln Türeg Biçes**, ŞUAM (Şinjele Uhaanı Akademiyn Medee), Ulaanbaatar, No: 4, s. 14-15.
- BOLD, Luvsandorjiyn, (1990) **Bnmau-ın Nutag Dah' Hadnı Biçees (Türeg Biçgiin Dursgal)**, Ulaanbaatar.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (1985) **Bengütaş** Edebiyatı, Büyük Türk Klasikleri, C. I, İstanbul, s. 61.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2004) **Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Ankara.
- DAŞNYAM, Luvsandambın – OCHIR, Ayuday (vd.), (1999) **Mongol Nutag Dah' Tuuh Soyeln Dursgal**, Ulaanbaatar.
- GÜLENSOY, Tuncer, (2001) **Türkçe El Kitabı**, Ankara.
- İZGİ, Özkan, (1986) **Kutlug Bilge Kül Kağan Böğü Kağan ve Uygurlar**, Ankara.
- KLYAŞTORNIY, S.G., (1975) **Naskal'ne Runičeskie Nadpisi Mongolii**, Tyurkologičeskiy Sbornik, Moskova, s. 155.
- KLYAŞTORNIY, S.G., (2003) **İstoriya Tsentralnoy Azii i pamyatniki runičeskogo pis'ma oteçestvennie issledovaniya**, Sankt-Peterburg.
- MACKERRAS, Colin, (2000) “**Uygurlar**”, Erken İç Asya Tarihi, İstanbul, s. 425-458, Çev. Şinasi TEKİN.
- NAMNANDORJ, O. (1966) **Arvan Ödriyn Şinjlgeeniy Aylal**, ŞUA (Şinjele Uhaanı Akademiyn), S. 5, Ulaanbaatar, s. 38-41.
- ORKUN, Hüseyin Namık, (1994) **Eski Türk Yazıtları**, Ankara.
- ÖZÖNDER-BARUTÇU, F. Sema, (2002) **Eski Türklerde Dil ve Edebiyat**, Türkler Ansiklopedisi, C. 3, Ankara, s. 481-501.
- RECEBOV, Ebülfez – MEMMEDOV, Yunis, (1993) **Orhon – Yenisey Abideleri**, Bakü.
- RINTCHEN, Emgetev B., (1968) **Les Dessigns Pictographiques et les Inscriptions sur les Rochers et sur les Steles en Mongolie**, Ulaanbaatar.
- SERTKAYA, Osman Fikri, (1992) “**Göktürk Harfli Uygur Kitabelerinin Türk Kültür Tarihi İçerisindeki Yeri**”, Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Muharrem ERGİN'e Armağan, XXVIII/ 1-2 1990, Ankara, s. 325-334.
- SERTKAYA, Osman Fikri, (1995) **Göktürk Tarihinin Meseleleri**, Ankara.

Foto 1: Yazıtı adını veren üçgen şeklindeki dağ: Gurvaljin Uul

Foto 2: Üzerinde Gurvaljin Uul yazıtını barındıran granit blok

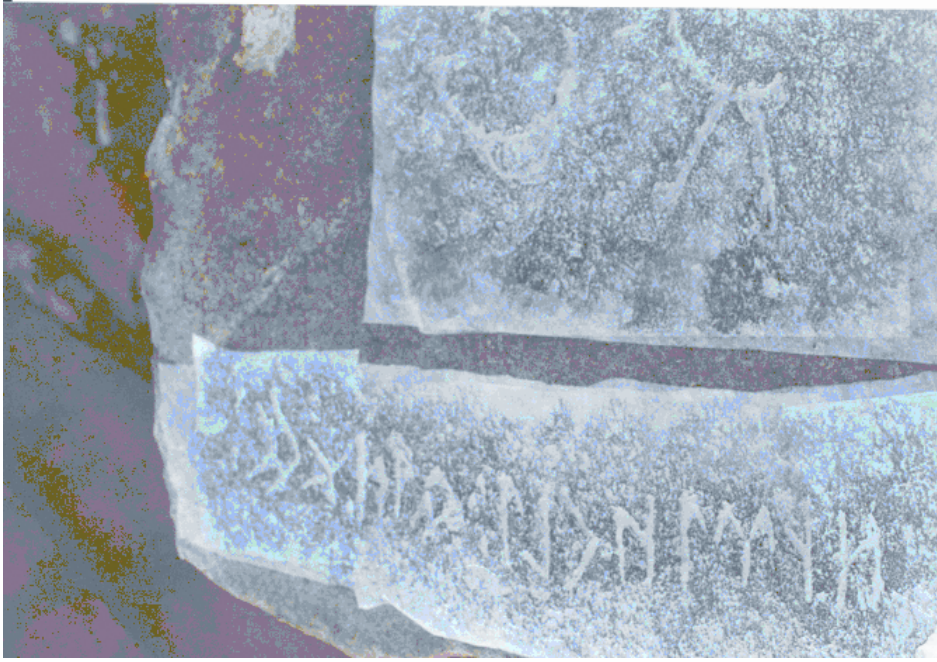

Foto 3: Gurvaljin Uul yazıtının estampajlı görüntüsü

Foto 4: Gurvaljin Uul yazıtının tebeşirle tespit edilmiş görüntüsü

Foto 5: Gurvaljin Uul yazıtı üzerindeki damgaların estampajlı görüntüsü

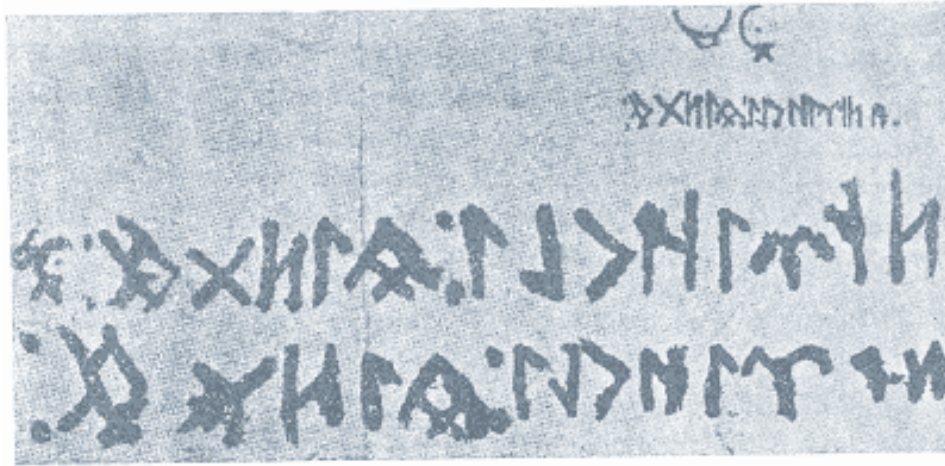

Foto 6: Gurvaljin Uul yazıtının önce Samoiloviç sonra da H.N. Orkun tarafından yayımlanan görüntüsü